

DE DOGON VAN MALI, BEWONERS VAN DE ROTSWAND

Harrie Leyten

Mali is een van de Sahel landen aan de zuidrand van de Sahara (Sahel is het Arabische woord voor oever) en is al minstens 15.000 jaar bewoond. Toch weten we weinig van de vroegere bewoners. Ooit is het gebied vruchtbaar geweest, getuige de rotsschilderingen in de Sahara die olifanten, gazellen, giraffen en andere dieren tonen. Door de voortschrijdende uitdroging van de Sahara vanaf het vijfde millennium voor Christus, heeft de verwoestijning ook grote gedeelten van het huidige Mali onvruchtbaar gemaakt. De naam van het land is ontleend aan het legendarische rijk Mali dat rond het jaar duizend van onze jaartelling een groot gebied van de Sahel omvatte. Het rijk Mali was sterk geïslamiseerd, zoals blijkt uit reisverslagen van Arabische bezoekers.

Klifwand met dorp Dogon , Mali (foto W. van Beek)

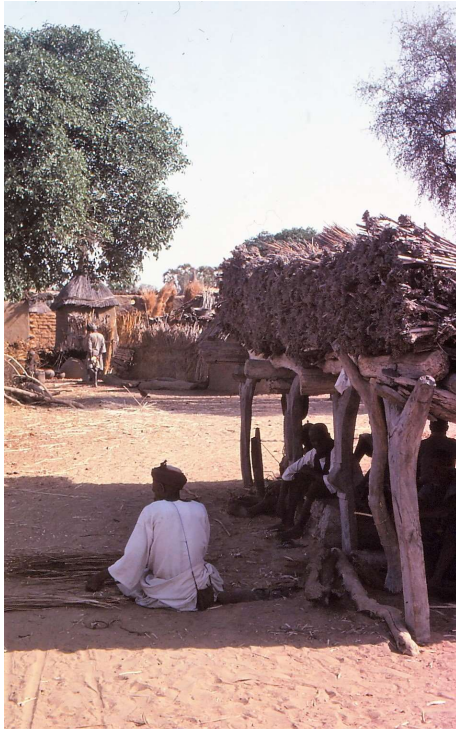
Waar de Dogon vandaan komen is onbekend. Rond 1400 vestigden zij zich in het gebied waar zij nog steeds wonen, aan de voet van een 300 kilometer lange, steile rotswand in het oosten van Mali. (Deze rotswand wordt algemeen met de Franse benaming *falaise* aangeduid) Het is niet onwaarschijnlijk dat de Dogon opgejaagd zijn geweest door vijanden. Niet bereid zich over te geven, hebben zij hun toevlucht gezocht in deze onherbergzame rotsformaties. Zij troffen er een ander volk aan, dat zij Tellem hebben genoemd., maar waarvan niet veel tot ons gekomen dan skeletten en grafgraven, zoals kleding, aardewerk en houten mensfiguurtjes. Een historische reconstructie van wat er tussen de 14de en 16de eeuw

gebeurd is, is nog niet mogelijk gebleken. Onderzoekers constateren dat het uit de materiele cultuur van die periode nauwelijks op te maken is welke voorwerpen toe behoorden aan de Tellem en welke aan de Dogon: er bestaan sterke overeenkomsten in stijl en in bijvoorbeeld de wijze waarop zij hun doden begroeven in de hoger gelegen rotsspelonken. Deze gewoonte wordt door de nu levende Dogon nog steeds aangehouden. Waarschijnlijk zijn de Tellem opgegaan in de Dogon. De Dogon hebben zich in deze rotsen tot laat in de negentiende eeuw veilig beschouwd tegen slavenjagers, ondanks de uiterst moeilijke levensomstandigheden. Tussen de rotsen konden zij nauwelijks voldoende voedsel verbouwen om in leven te blijven. Regenwater, altijd al schaars in de dorre savannes, werd opgevangen in rotsspleten, die dienden als natuurlijke reservoirs voor de maanden durende droge tijd. Pas na de komst van de Fransen aan het einde van de negentiende eeuw, werd het gebied in meer of mindere mate gepacificeerd. De Dogon waagden zich in de meer vruchtbare vlaktes om er landbouw te bedrijven en er huizen te bouwen. Hun aantal nam toe van ca. 100.000 zielen rond 1900 tot een half miljoen honderd jaar later. Deze bevolkingsexplosie heeft op zijn beurt een nog grotere druk gelegd op de magere bestaansmiddelen: er is een chronisch gebrek aan water, er is bijna geen brandhout meer. Dit heeft er toe geleid dat vooral jonge mannen wegtrokken om als seizoenarbeiders in Ivoorkust en Ghana op koffie- en cacaoplantages te gaan werken. Bij terugkeer in hun geboortedorpen brengen zij geld mee dat zij investeren in landbouwprojecten (vooral in de productie van uien) en gebruiken om er feesten mee te organiseren. Daarnaast brengen zij de nieuwste producten van de modernisering mee: transistorradios, fietsen, mobiele telefoons, zonnebrillen en kleding. Hun ervaringen in grote steden als Accra en Abidjan hebben hun gedachtewereld veranderd en zijn van invloed op de religieuze en sociaal-culturele gewoontes van de thuisblijvers.

De Dogon wonen in dorpen, die ieder op zich opgedeeld zijn in wijken. Iedere wijk bevat een aantal zogenaamde *gina*. Een *gina* (een *clan* of *grootfamilie*) is onderverdeeld in zogenaamde *lineages* en families. De afstamming gaat via de vader (het zogenaamde *patrilineaire* of *vaderrechtelijk verwantschapssysteem*). Een grootvader vormt samen met zijn zonen en kleinzonen een lineage. Een aantal grootvaders (broers van elkaar) vormen met hun kinderen en kleinkinderen een *clan* en wonen met hun vader in een *gina*. *Gina* staat ook voor het voorouderlijke huis, dat bewoond wordt door de *hogon*. Al deze *clans* bewonen samen een dorp, onder leiding van het alleroudste familielid, die de titel van *hogon* draagt. Iedere wijk telt drie *clans* en iedere *clan* kan tussen de twintig en tachtig families tellen. Iedereen weet met wie hij of zij verwant is. Zo is duidelijk wie met wie mag trouwen. Ook de voorouders blijven lid van de familie. Omdat leeftijd de hiërarchie in de clan en uiteindelijk in het dorp bepaalt, verhuist een man naarmate hij ouder wordt en de mannen die ouder zijn dan hij, overlijden, van de rand van het dorp waar hij als jongeman zijn huis bouwt, steeds meer naar het centrum van het dorp. De alleroudste die het brengt tot de rang van *hogon*, heeft het voorrecht in het voorouderlijk huis te wonen. De *hogon* is tevens de dorpspriester, die offers brengt voor het welzijn van het volk, voorgaat in ceremonies, heilwensen uitspreekt, nieuwgeborenen hun naam geeft en mensen reinigt die zich schuldig hebben gemaakt aan overtredingen.

Behalve deze verticale leeftijdsstructuur, is er ook een horizontale leeftijdsorganisatie. Jongemannen van dezelfde leeftijdsgroep (bijna altijd neven van elkaar) organiseren zichzelf tot groepen (zogenaamde *kadaga*) die samen optrekken, samen herstelwerkzaamheden

uitvoeren aan de huizen van de oudere mannen, samen op de velden werken, samen feest vieren.

Toguna, mannenhuis (foto W. van Beek)

Iedere wijk of *gina* heeft zijn eigen dansplaats (*tei*). Op deze centrale plaats staat het mannenhuis, de *toguna*, en ligt een hoop stenen, de offerplaats. Daar mag niemand zitten. Iedere *gina* heeft ook een *yapunu*, het huis waar vrouwen verblijven tijdens hun menstruatie. Zij wonen dan enkele dagen in dit huis, hoeven niet te zorgen voor man en kinderen en koken voor zichzelf.

De Dogon hebben een religie die sterk afwijkt van de monotheïstische wereldreligies. Zij kennen een hemelgod, *Ama*, die de schepper is van alles wat bestaat, maar tegelijkertijd ook als onbetrouwbaar bekend staat. Hij is in staat de aard van mensen en dingen te veranderen: blijde mensen kunnen depressief worden en omgekeerd. *Ama* is tegelijk welwillend en bedreigend. Hoewel de naam *Ama* dagelijks wordt gebruikt bij begroetingen en voorkomt in de namen van mensen, wordt hij zelden rechtstreeks aangesproken of vereerd. De god van de aarde, *Lewe*, is in alles de tegenhanger van de hemelgod. *Lewe* geeft

vruchtbaarheid aan mensen, dieren en het land, maar brengt ook hongersnood en droogte. De Dogon weten zich zo afhankelijk van *Lewe*, dat zij veel aandacht besteden aan een goede relatie met hem door middel van gebeden en offers. Een derde godheid is *Nomo*, de watergod. Voor een gebied waar water zo schaars is, is het niet verwonderlijk dat ook *Nomo* regelmatig vereerd wordt met offers en gebeden. Deze watergod is wispelturig en hebzuchtig. Hij boezemt angst in en dwingt respect af. Deze dubbele houding van de goden betreft niet allen hun relatie met de mensen, maar ook onderling zijn zij het vaak oneens. Uiteraard zijn mensen slachtoffer van hun vetes.

De Dogon maken een onderscheid tussen aan de ene kant het dorp dat beschutting en veiligheid biedt tegen natuurlijke en buitennatuurlijke vijanden en aan de andere kant de wilde natuur, het bos (in het Frans *brousse*, in het Engels *bush*), dat gevaarlijk en geheimzinnig is. Niemand waagt zich 's nachts in het bos, behalve de jager, behangen met amuletten die hem moeten beschermen. Van de andere kant geloven de Dogon dat de wilde dieren en planten beschikken over positieve en heilzame krachten. Zij geloven ook, dat dieren de toekomst kennen. Om hiervan gebruik te kunnen maken, vervaardigen de Dogon maskers, vaak met afbeeldingen van wilde dieren (zoals buffel, antilope, aap en haas), die tijdens grote maskerfeesten vanuit het bos het dorp binnendansen. Deze maskers spreken niet, zij beantwoorden geen vragen en bewegen zich voort als dieren. Te midden van deze maskers is een categorie maskers, die een vrouw voorstelt, met uitgespreide armen (*sadimbe*). Het stelt de mythische vrouw voor die als eerste ooit een masker vond en het introduceerde in haar dorp.

Bij overlijden wordt iemand doorgaans dezelfde dag begraven. Vele maanden, soms jaren, later volgt er een zogenaamde tweede begrafenis, de *dama*. Dit weken durende ritueel

wordt afgesloten met maskerdansen die op zich enkele dagen in beslag nemen en waarbij grote groepen maskers optreden, niet alleen uit het eigen dorp maar ook uit de verre omgeving. De *dama* sluit de rouwperiode af. Hij dient om de overledene te verzekeren van een rustig voortbestaan in het hiernamaals en tegelijk om het evenwicht in de samenleving, dat verstoord was door het overlijden van een mens, te herstellen. Uiteraard zullen deze plechtigheden uitgebreider en indringender zijn naarmate de overledene een belangrijke positie innam in de samenleving.

Volgens de Dogon behoren maskers tot het dodenrijk. Zij zijn daarom bedreigend voor hen die het leven en voortbestaan garanderen van de samenleving: vrouwen. Daarom mogen vrouwen niet zichtbaar aanwezig zijn bij de belangrijkste maskerdansen. Er bestaat ook een andere verklaring voor het verbod op vrouwelijke aanwezigheid: vanwege de collectieve angst die mannen hebben voor vrouwen en vrouwelijkheid (geslachtsorganen, menstruatiesbloed), zouden mannen met deze maskers hun superioriteit willen tonen. Een verbod op vrouwelijke aanwezigheid zou daarbij passen. Omdat vrouwen zelf geen maskerdansen mogen uitvoeren, ontstaat er een nieuw probleem. Om in dansen een afspiegeling te kunnen geven van wat er reilt en zeilt in de dorpsamenleving, is een vrouwelijke aanwezigheid onontbeerlijk. Daarom zijn jongemannen in bepaalde dansen verkleed als vrouwen, inclusief borsten en typisch vrouwelijke haartooi.

Jongens leren het 'vak' van danser met eenvoudige maskers, zoals dat van de haas. Volwassen mannen dansen *kanaga* maskers, die het uiterste vergen van hun atletisch vermogen. Steltlopers trekken veel bewondering van de toeschouwers (waaronder steeds vaker buitenlandse toeristen), al dragen zij eenvoudige maskers, zoals dat van het Peulmeisje (*pulo yana*). De Peul of Fulani zijn een herdersvolk dat met zijn kuddes door de gebieden van de Dogon trekt. De Peul vrouwen worden bewonderd om hun schoonheid, die bestaat uit een lichtere huidskleur, smalle neus en sierlijke kapsels.

Satimbe masker Dogon, Mali
(foto W. van Beek)

Ajagay masker (foto W. van Beek)

De meest voorkomende maskertypen van de Dogon zijn

- *ajagay* (dief), een masker met een kuif van vezels
- behangen met namaak medicijnen
- *sirige*
- *jojongune* (genezer) doorgaans witgeverfd met een altaar in de vorm van een kegel en een geitenkop
- *satimbe*, afbeelding van een staande vrouw met gespreide armen. Volgens de oude overleveringen was het één vrouw die het allereerste masker vond.
- *na*, (rond) masker met hoorns.
- *Koo*, (groene aap), soms alleen het gezicht, soms de gehele figuur. Andere maskers beelden de zwarte aap (*dege*) uit
- *Pulo yana* (Peul vrouw) met kaurischelpen, en haartooi, karakteristiek voor Peulvrouwen
- *Walu* (antiloop)
- *Kanaga* (vogels) het bekendste masker met het dubbele kruis

Een maskerdans Dogon Mali (foto W. van Beek)

Maskers verschillen in uiterlijke verschijning van dorp tot dorp. Door de jaren heen veranderen verschijningsvormen en betekenissen. Zo worden maskers en kostuums steeds vaker versierd met westerse attributen, zoals voorwerpen van aluminium of plastic.

Boommasker tijdens de dans (W. van Beek)

Tot nu toe is gesproken over de zichtbare kunstuitingen, die van de maskerdansen. Er bestaat ook een onzichtbare kunst: beelden en voorwerpen die staan opgesteld in de beslotenheid van heiligdommen. Alle grote musea en particuliere verzamelingen bezitten Dogon beelden van mens- en dierfiguren. Zij worden omschreven als voorouderbeelden of cultusbeelden. Vooral de laatste omschrijving zal wel kloppen, maar is tegelijk zo algemeen en vaag, dat het een nietszeggende omschrijving is. Wetenschappers concluderen, dat er niets met zekerheid te zeggen valt over deze voorwerpen, zolang niet bekend is uit welk dorp en welke *gina* zij afkomstig zijn, wanneer en voor wie zij vervaardigd zijn, en in welke context zij gebruikt zijn. Helaas is de grote meerderheid van Dogon voorwerpen verzameld vanwege hun esthetische of misschien zelfs curieuze aantrekkelijkheid, en is verzuimd de informatie te verzamelen die antwoord had kunnen geven op bovengenoemde vragen.

GEBRUIKTE LITERATUUR:

- Bedaux, R & J.D. van der Waals (red.): *DOGON. Mythe en werkelijkheid in Mali*. Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden en Uitgeverij Snoeck, Gent. 2004
- Beek, W.E.A. van: *Enter the bush: a Dogon mask festival*. In: S. Vogel (ed.), *Africa explores: 20th century African Art*. New York: Center for African Art and Prestel, Munich. 1991.
- Beek, W.E.A. van & S.Hollyman: *Dogon: Africa's people of the cliffs*. New York. Abrams. 2001
- Griaule, M.: *Conversations with Ogotommeli*. London-Oxford University Press. 1965.
- Guindo, Issa: *Het dagelijks leven van de Dogon*. Uitg. Het Huis van de Zon. Dordrecht. 2005.
- Homberger, L. (ed.): *Die Kunst der Dogon*. Zurich: Museum Rietberg. 1995.
- Imperato, P-J.: *Dogon cliff dwellers: the art of Mali's mountain people*. New York. 1978
- Wanono, N & M. Renadeau: *Les Dogon*. Paris. Editions du Chêne-Hachette Livre. 1996.